

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นยุคที่ศิลปะวรรณคดีเจริญรุ่งเรืองอย่างมากเพราะนอกจากจะมีการฟื้นฟูและปฏิรูปวรรณคดีอยุธยาที่ชำรุดสูญหายแล้ว ยังมีการสร้างสรรค์วรรณคดีขึ้นใหม่อีกจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์ทรงอุปถัมภ์และส่งเสริมศิลปกรรมต่าง ๆ ทุกด้านจนได้รับยกย่องว่าเป็นยุคทองแห่งศิลปะวิชาการด้านวรรณคดีพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์บทละครขึ้นหลายเรื่องโดยทรงปรับปรุงจากเค้าเรื่องเดิมซึ่งมีมาก่อนแล้ว ได้แก่ พระราชนิพนธ์บทละครในเรื่อง รามเกียรติ์ อิเหนา อุณรุท และ พระราชนิพนธ์บทละครนอกเรื่อง สังข์ทอง ไชยเชษฐ มณีพิชัย ไกรทอง และ ลาวี

พระราชนิพนธ์บทละครเหล่านี้ ได้รับยกย่องว่ามีความดีเด่นทั้งด้วยบทและกระบวนรา เพราะทรงเลือกเรื่องและตอนที่เหมาะแก่การแสดงละครมาทรงพระราชนิพนธ์ แล้วให้สอบซ้อมกระบวนราจนเข้ากับบทอย่างเรียบร้อยสวยงามจึงนำมาแสดง อย่างไรก็ตามพระราชนิพนธ์บทละครดังกล่าวใช้เป็นบทแสดงแต่เฉพาะละครผู้หญิงของหลวงเท่านั้น ผู้อื่นไม่มีใครกล้านำไปแสดงเนื่องจากเกรงพระบารมี จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ไม่โปรดการละครจึงให้เลิกละครหลวงเสีย มีผลให้การละครแพร่หลายมากกว่าแต่ก่อน ผู้มีบรรดาศักดิ์สูงต่างหัดละครตามแบบหลวงครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขึ้นหลายแห่ง ในครั้งนั้นกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิก็ทรงหัดละครและทรงนิพนธ์บทละครขึ้นด้วย (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๓ : ๑๕๑-๑๕๕)

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ว่า

ละครกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ. . . กล่าวกันว่าตัวละครหัดรำแบบละครหลวงแต่โปรดทรงเรื่องละครนอก ได้ทรงแต่งบทละครนอกขึ้น ๓ เรื่อง คือ เรื่อง สุวรรณหงส์ นางแก้วหน้าม้า นางศุภ ดูเหมือนจะยังมีเรื่องอื่น

แต่ไม่ทราบแน่เหมือน ๓ เรื่องที่กล่าวมา (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, ๒๕๐๓ : ๑๕๕)

ภายหลังทรงค้นพบพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์เพิ่มอีกสองเรื่อง คือ บทละครเรื่องมณีพิชัย และ ไกรทอง ดังมีพระวินิจฉัยดังนี้

บทละครเรื่องมณีพิชัยตอนต้น รู้ได้ในท้องสำนวนว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงแต่งในรัชกาลที่ ๔ (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, ๒๕๐๓ : ๑๘๓)

และ

มีบทละครเรื่องไกรทอง ตอนชาละวันได้นางตะเภาทองคอน ๑ สำนวนกลอนคล้ายพระราชนิพนธ์ แต่เมื่อมาพบหนังสืออื่น ได้เทียบกันดูในภายหลังจึงแน่ใจว่าบทเรื่องไกรทองตอนนั้นเป็นพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ หาใช่พระราชนิพนธ์ไม่(สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, ๒๕๓๐ : (๒))

ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้น บทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์จึงมี ๕ เรื่อง ได้แก่ เรื่องแก้วหน้าม้า ไกรทอง เทวีอุณางคคา มณีพิชัย และสุวรรณหงส์

บทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์นี้ มีผู้ยกย่องว่าไพเราะเป็นเลิศ ทั้งสำนวนโวหารและกระบวนการเล่นละคร เช่นเดียวกับบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ละครชั้นหลังนิยมนำมาเล่นแพร่หลายและมีการนำเอาบทละครทั้งสองสำนวนมาพิมพ์ต่อกัน ดังปรากฏในข้อความต่อไปนี้

(บทละครเรื่องไกรทอง) ส่วนที่ ๒ เป็นสำนวนที่แต่งในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ แต่งดีนักหนา. . .บทละครเรื่องไกรทองที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้เอาส่วนที่ ๒* กับส่วนที่ ๓** ตามที่กล่าวมา มาพิมพ์

* ส่วนที่ ๒ คือพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์

** ส่วนที่ ๓ คือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ไว้ด้วยกัน ค้ำยเป็นหนังสือตำนานคติที่ยกย่องในทางวรรณคดีทั้งสอง
ตำนาน (สมเด็จพระยาเจ้าบรมราชานุภาพ, ๒๔๕๓ : (๓)-(๔))

บทละครของกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ละครชั้นหลังเล่นกัน
แพร่หลายนับถือกันว่าคิทัต*พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ (สมเด็จพระ
กรมพระยาเจ้าบรมราชานุภาพ, ๒๕๐๗ : ๑๕๕)

แต่ที่นับถือกันมากนั้นคือบทละคร มีเรื่องสุวรรณหงส์ เรื่องปิ่นทอง
นางแก้วหน้าม้า และเรื่องท้าวฤๅนางฤๅ นับถือกันว่านอกจากบทละคร
พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ แล้วไม่มีบทละครของผู้ใดจะแต่งดีกว่า คิทัต
ตำนานและกระบวนการจะเล่นละคร ทรงมีละครเข้าในกรมและชำนาญ
การเล่นละครมาก ละครชั้นหลังจึงชอบเล่นบทของกรมหลวงภูวเนตรฯ
แพร่หลาย (หลวงรณสิทธิพิชัย, ๒๔๕๘ : หน้า ข)

มีอยู่ ๓ เรื่อง ที่มีผู้นิยมบทเล่นกันต่อมา คือ สุวรรณหงส์เรื่อง ๑
แก้วหน้าม้าเรื่อง ๑ และนางฤๅเรื่อง ๑ นิยมกันว่า พระนิพนธ์ ๓ เรื่อง
นี้ดีทั้งบทและชั้นเชิงศิลป์ในการแต่งละคร กกรมศิลปากรเคยนำบท
พระนิพนธ์เรื่องสุวรรณหงส์และแก้วหน้าม้ามาปรับปรุงนำออกแสดง
ณ โรงละครศิลปากรให้ประชาชนชม ก็ปรากฏได้รับความนิยมอันรับ
จากผู้ดูผู้ชมเป็นอย่างดี (ธนิต อยู่โพธิ์, ๒๕๓๑ : ๘๖)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่ากรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงเป็นกวีสำคัญ
พระองค์หนึ่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พระนิพนธ์บทละครนอกได้รับความนิยมนับแต่อดีตถึง
ปัจจุบัน ผู้วิจัยจึงใคร่ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะดีเด่น และคุณค่าของพระนิพนธ์บทละครนอกของ
พระองค์

ความมุ่งหมายของการวิจัย

๑. รวบรวมและเผยแพร่บทละครนอก พระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์
๒. ศึกษาวิเคราะห์บทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ในด้านรูปแบบ เนื้อหาและกลวิธีการประพันธ์
๓. ประเมินคุณค่าบทละครนอก พระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ในฐานะวรรณคดีบทละคร

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยจะศึกษาบทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ จำนวน ๕ เรื่อง ได้แก่

๑. เรื่องแก้วหน้าม้า
๒. เรื่องไกรทอง
๓. เรื่องเทวัญนางकुลา
๔. เรื่องมณีพิชัย
๕. เรื่องสุวรรณหงส์

ข้อตกลงเบื้องต้น

๑. การคัดลอกตัวอย่างจากพระนิพนธ์บทละครนอกทั้ง ๕ เรื่อง และวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ จะคงลักษณะอักษรวิธิตามต้นฉบับเดิม
๒. กรณีที่ต้นฉบับเป็นสมุดไทยและสมุดฝรั่ง จะระบุเลขที่ หรือเล่มที่ และเลขหน้า เช่น (เล่ม ๑ หน้า ๓) หรือ (เลขที่ ๑๔ หน้า ๕) ส่วนพระนิพนธ์ที่ได้รับการตีพิมพ์แล้ว จะระบุเฉพาะเลขหน้าเท่านั้น เช่น (หน้า ๑๑)
๓. คำว่า “ตัวเอกฝ่ายหญิง” ในที่นี้หมายถึงตัวละครหญิงที่มีบทบาทสำคัญและมีพฤติกรรมเด่นตลอดเรื่อง โดยจะเป็นนางเอกหรือไม่ใช่นางเอกของเรื่องก็ได้

ทมนิพนธ์ของการวิจัย

บทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ มีคุณค่าในด้านวรรณคดี
บทละคร กล่าวคือ เหมาะสมทั้งแก่การอ่านและการแสดง

วิธีดำเนินการวิจัย

๑. ค้นคว้ารวบรวมบทละครนอกพระนิพนธ์ในกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ทั้งที่เป็นต้นฉบับตัวเขียนและที่ตีพิมพ์แล้ว ตลอดจนข้อมูลที่เกี่ยวข้อง
๒. กำหนดโครงร่างวิทยานิพนธ์
๓. ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลอย่างละเอียด
๔. สรุปผลการวิจัย และเรียบเรียงตามแนวทางที่กำหนดไว้

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. เผยแพร่บทละครนอกพระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์
๒. เสริมการศึกษาวรรณคดีบทละครในสมัยรัตนโกสินทร์ให้สมบูรณ์ขึ้น
๓. เป็นแนวทางในการศึกษาวรรณคดีบทละครของกวีอื่นต่อไป

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เสาวลักษณ์ อนันตสานต์ ได้ศึกษา “บทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยา” พบว่าบทละครส่วนใหญ่เป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เต็มโครงเรื่องสะท้อนสภาพสังคมในสมัยนั้น ลักษณะคำประพันธ์มีทั้งกลอนฉันท์ และกลอนบทละครที่แต่งเหมือนแบบแผนที่นิยมในปัจจุบัน กลอนที่ใช้ร้องเทียบได้กับเพลงละครที่ใช้ร้องในปัจจุบัน เพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ประกอบการเล่น บางเรื่องก็ยังคงใช้ถึงปัจจุบันแต่บางเพลงอาจสูญหายไป การคัดลอกตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ ใช้วิธีจดจำกลอนที่ได้ยินได้ชม ต้นฉบับจึงมีความคลาดเคลื่อนกัน บทละครนอกบางเรื่อง เป็นต้นคำของบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เช่น เรื่องไกรทอง สังข์ทอง เป็นต้น (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, ๒๕๑๕)

ส่วนบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีผู้
ศึกษาไว้ดังนี้

เบญจวรรณ ฉัตรเนตร ศึกษาเรื่อง “พระราชนิพนธ์บทละครนอกในรัชกาลที่ ๒ : การ
ศึกษาในเชิงวิจารณ์” พบว่ามีแก่นเรื่องที่สร้างสรรค์สังคม เพราะเสนอแนวทางปฏิบัติที่ดี เป็น
แบบอย่างในการดำเนินชีวิต ตัวยุติธรรมที่ใช้ในเรื่องช่วยให้เกิดภาพลักษณ์และเข้าใจแก่นเรื่องดีขึ้น
มีการใช้ความเปรียบที่เหมาะสม ทำให้พระราชนิพนธ์บทละครนอกได้รับยกย่องว่าเป็นแบบฉบับ
ของบทละครนอก (เบญจวรรณ ฉัตรเนตร, ๒๕๑๗)

ยุรฉัตร บุญสนิท ศึกษาพระราชนิพนธ์บทละครนอก เรื่อง “พระราชนิพนธ์บทละครนอก
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : การวิเคราะห์ในด้านครอบครัวและการสมรส” พบว่ามี
แนวเรื่องที่สำคัญ คือปัญหาการจัดเลี้ยงภายในครอบครัว ซึ่งคล้ายคลึงกับลักษณะครอบครัวไทยใน
สมัยปลายอยุธยาต่อเนื่องกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือชายมีภรรยาได้หลายคน แต่ฐานะของ
ภรรยาไม่เท่าเทียมกัน ทำให้เกิดปัญหาเรื่องสถานภาพของฝ่ายหญิง บุคลิกภาพของตัวละครมี
ลักษณะเหมือนบุคคลธรรมดาทั่วไป แต่ตัวเอกจะมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ และใช้หลัก
พุทธศาสนาในการแก้ปัญหาชีวิต เนื้อเรื่องดำเนินไปตามความเชื่อเรื่องกรรม (ยุรฉัตร บุญสนิท,
๒๕๒๑)

นอกจากนี้ยังได้วิจัยเรื่อง ไกรทองพระเอกแบบชาวบ้าน พบว่าพระเอกใน
บทละครนอกเรื่อง ไกรทอง เป็นลักษณะของพระเอกแบบชาวบ้าน จึงสะท้อนให้เห็นค่านิยมของ
คนไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่านิยมผู้ชายที่เก่งทั้งในเชิงการต่อสู้และในเชิงรัก (ยุรฉัตร
บุญสนิท, ๒๕๒๕)

พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ ศึกษา “ลักษณะจัดเลี้ยงและความจัดเลี้ยงในพระราชนิพนธ์
บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” เพื่อพิสูจน์ว่าลักษณะจัดเลี้ยงเป็น
องค์ประกอบสำคัญในงานพระราชนิพนธ์บทละครนอก และเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความจัดเลี้ยง
และนาฏการในเรื่อง ตลอดจนจินตภาพในแง่การสะท้อนภาพสังคมในยุคนั้น (พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ,
๒๕๒๒)

ลักษณา ไตวิวัฒน์ ศึกษาพระราชนิพนธ์บทละครนอกเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์
บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เรื่องควาวิ” ตั้งนิยามว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัยทรงได้เค้าเรื่องจาก เสือโคคำฉันท และทรงเพิ่มเติมเนื้อเรื่องสองตอน คือ ตอนนาง

คันธมาลีขึ้นเฝ้า และคอนคาวิรบไวทนต์ เพื่อให้เนื้อเรื่องมีความสนุกสนานสมกับที่เป็น บทละครนอก ทรงกำหนดให้ตัวละครมีบุคลิกและบทบาทเหมาะสมแก่การแสดงละครนอก จึง คำนึงเรื่องรวดเร็ว มีเพลงหน้าพาทย์และเพลงละครเป็นส่วนประกอบ ทำให้พระราชนิพนธ์ บทละครนอกเรื่องนี้มีความดีเด่นยิ่งขึ้น (ลักษณะ โควีวัฒน์, ๒๕๒๓)

สุธา ศาสตรี ได้วิจัยเรื่อง โครงสร้างของการเสนอความตลกในบทละครนอก พบว่ามี โครงสร้างที่แน่นอนในการเสนอความตลกในบทละครนอก ซึ่งเกิดจากการจัดวิธีใช้เนื้อเรื่องและ ตัวละครให้เกิดความตลก เป็นวิธีแสดงทางกายและวาจา เช่น การดบตี การด่า การอ้อนวอน ฯลฯ (สุธา ศาสตรี, ๒๕๒๖)

ฐิติมา วิทยาวงศ์รุจิ ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิเคราะห์บทละครนอกสามสมัย” เป็น การศึกษาบทละครนอกเรื่อง ไกรทอง กวี ไชยเชษฐ์ มณีพิชัย ตั้งษ์ทอง และตั้งษ์ศิลป์ชัย จาก ตำนวนอยุธยา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และตำนวนปัจจุบัน ในจำนวนนี้เรื่อง มณีพิชัย ตำนวนปัจจุบัน เป็นพระนิพนธ์ในกรมหลวงวงศาณรงค์ที่ ๓ รัตนโกสินทร์ ที่ สถาปนาภาควิชาดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร เลือกคัดตอนตอนกำเนิดนางขอมพระกลืนมาปรับปรุงใช้ ในการแสดง

ผลการวิจัยสรุปว่าลักษณะทั่วไปของบทละครนอกทั้งสามตำนวนมีแก่นเรื่องหลักเป็น การผจญภัย เพื่อหาประสบการณ์และเสริมสร้างคุณลักษณะเด่นของตัวเอง มีแก่นเรื่องรองคือ การหึงหวงทะเลาะวิวาท ซึ่งเป็นจุดสำคัญในการสร้างความสนุกสนานให้แก่เรื่อง ในตำนวน อยุธยาลักษณะของกลอนยังไม่สมบูรณ์นัก ส่วนตำนวนที่เหมาะสมแก่รูปแบบของการแสดงมาก ที่สุดคือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ด้านการตีความหมายบทละคร แต่เดิมใช้ถ้อยคำในบทและเพลงหน้าพาทย์บรรเลงประกอบทำทางการรำว่าในการสื่อความ มีการ บรรจุเพลงร้องน้อย ต่อมาเพิ่มการใช้ท่วงทำนองเพลงร้อง เพื่อเสริมสร้างอารมณ์และบรรยากาศ มากขึ้น (ฐิติมา วิทยาวงศ์รุจิ, ๒๕๒๘)

ดวงมน จิตรอำนาจค์ ได้ศึกษาเรื่อง “คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๕๔)” พบว่าวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนใหญ่เป็นการสร้างซ้ำจากวรรณคดีสมัยอยุธยา แต่มีการปรับเปลี่ยนโดยลดลักษณะเชิงอุดมคติ ของตัวเอง และมีการขจัดความบกพร่องของตัวเองในบทละครนอก ทุนธรรมสำคัญของตัวเอง ส่วนใหญ่คือความวิริยะบากบั่นอดทนในการเผชิญความทุกข์ของชีวิต แสดงถึงศักยภาพของมนุษย์

นอกจากนี้ยังเพิ่มความเอาใจใส่ต่อฝ่ายปฏิบัติ คือสร้างตัวละครฝ่ายปฏิบัติให้มีชีวิตจิตใจ และมีเหตุผลในการแสดงพฤติกรรมเช่นเดียวกับตัวเอก (ดวงมน จิตรจันทน์, ๒๕๓๔)

รินฤทัย ตั้งจันทน์ ได้ศึกษาเรื่อง “ตัวละครหญิงในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๑๘๘๓ - ๒๓๕๔)” มีความเห็นว่าตัวละครหญิงในวรรณคดีนิทานและการแสดงมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างโครงเรื่องและแก่นเรื่องเช่นเดียวกับตัวละครชาย ตัวละครหญิงอาจจำแนกได้สองประเภท คือ ตัวละครหญิงที่มีลักษณะเด่นตามแบบอุดมคติ คือ มีรูปโฉมงดงาม มีความซื่อตรงจงรักภักดีต่อสามี และตัวละครหญิงที่มีลักษณะเด่นที่ไม่เป็นไปตามแบบอุดมคติ คืออาจมีรูปโฉมขี้ริ้วขี้เหร่หรือมีมากในกาม ตัวละครหญิงเหล่านี้มีลักษณะของการถ่ายทอดบุคลิกภาพ ลักษณะนิสัย พฤติกรรมและอารมณ์ใกล้เคียงมนุษย์จริง ทำให้ตัวละครสมจริง มีชีวิตชีวา และเป็นส่วนสำคัญในการสร้างสุนทรียรสในวรรณคดีไทย (รินฤทัย ตั้งจันทน์, ๒๕๓๔)

อัศวิทธิ์ เรืองรอง ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่อง แก้วหน้าม้า” ซึ่งเป็นการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้าตำนานต่าง ๆ รวมถึงบทละครเรื่องแก้วหน้าม้าพระนิพนธ์ในกรมหลวงวชิรญาณเรนทรฤทธิด้วย พบว่าเรื่องแก้วหน้าม้า เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านภาคกลางที่แพร่หลายมากเรื่องหนึ่ง มีฉบับตัวเขียนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและได้รับความนิยมแพร่หลายอย่างมากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะเด่นของวรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้าคือโครงเรื่อง ตัวละคร แก่นเรื่อง และอนุภาคของวิเศษ ด้านโครงเรื่อง ตัวเอกฝ่ายหญิงเป็นตัวดำเนินเรื่องและมีบทบาทเหนือตัวเอกฝ่ายชาย ด้านตัวละคร พบว่าตัวเอกฝ่ายหญิงมีลักษณะแหวกขนบต่างจากตัวเอกฝ่ายหญิงในวรรณกรรมเรื่องอื่น สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงบริบททางสังคมในเรื่องบทบาทและสถานภาพของผู้หญิง ด้านแก่นเรื่อง ชี้ให้เห็นคุณค่าและความเชื่อมั่นในการบำเพ็ญคุณความดีว่าสามารถเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและทำให้บุคคลนั้นสมปรารถนาได้ ด้านอนุภาคของวิเศษ พบว่าของวิเศษของตัวเอกมีลักษณะเด่นที่แตกต่างจากของวิเศษในเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั่วไป ด้วยเหตุที่โครงเรื่อง ตัวละคร และของวิเศษมีลักษณะเถื่อนและล่อขนบของเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ยุคก่อน ทำให้เรื่องแก้วหน้าม้ามีความสนุกสนานจนได้รับความนิยมแพร่หลายในสังคมไทย (อัศวิทธิ์ เรืองรอง, ๒๕๓๕)

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำพระนิพนธ์บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า ในกรมหลวงวชิรญาณเรนทรฤทธิมาใช้เป็นข้อมูลในการวิจัยด้วย